

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.7

НА ШЛЯХУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

В. А. Гошовська,

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, директор Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів, Національна академія державного управління при Президентові України

І. Г. Сурай,

доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, доцент, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна академія державного управління при Президентові України

У статті розкрито важливість демократизації українського суспільства; розглянуто сутнісний зміст понять: “демократія” та “демократизація”; окреслено концептуальні основи демократизації. Акцентовано увагу на принципі консолідації як принципу демократизації та консолідованій демократії. Названо чинники, що впливають на процес демократизації, та окреслено деякі проблеми, що виникають на шляху демократизації суспільства в Україні. Доведено, що з метою демократизації українського суспільства доцільно сформувані чіткі норми справедливості, такі як: творення самими громадянами громадянського суспільства, виключення держави з приватної сфери інтересів, забезпечення влади закону, громадянської ініціативи та прав людини, дотримання принципу консенсусу в суспільстві.

Ключові слова: демократія, демократизація, принципи, принцип справедливості, принцип консолідації, проблеми демократизації суспільства.

V. A. Goshovska,

Doctor in Political Sciences, Full Professor, the Chair of the Department of Parliamentary and Political Management, the Director of the Institute for retraining and advanced education for Ukraine's public servants and public officers, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

I. G. Suray,

Doctor in Public Administration, Associate Professor, Full Professor of the Department of Parliamentary and Political Management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

UKRAINIAN SOCIETY ON THE WAY TOWARDS DEMOCRATIZATION: CONCEPTUAL BASES AND CHALLENGES

The article states the importance of democratization in Ukrainian society; reveals the essential meanings of democracy and democratization are given; the conceptual bases of democracy are outlined. The principle of consolidation includes the principle of democratization and the principle of a consolidated democracy. There been reviled the factors that influence on democratization process and the challenges which Ukraine faces on the way towards democratization. It is proved that on the way towards democratization of Ukrainian society, it is important to form clear rules of justice, such as: to create the civil society by citizens themselves, the state is not a private sphere of interests, to guarantee the rule of law, civil initiatives and human rights; to provide the principle of consensus in society.

Key words: democracy, democratization, principles, principles of justice, the principle of consolidation, challenges on the way towards democratization.

© Гошовська В. А., Сурай І. Г., 2016

В. А. Гошовская,

доктор политических наук, профессор, заведующая кафедрой парламентаризма и политического менеджмента, директор Института повышения квалификации руководящих кадров, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

И. Г. Сурай,

доктор наук государственного управления, старший научный сотрудник, доцент, профессор кафедры парламентаризма и политического менеджмента, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

НА ПУТИ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье раскрыта значимость демократизации украинского общества; рассмотрено сущностное содержание понятий: “демократия” и “демократизация”; обозначены концептуальные основы демократизации. Сделан акцент на принципе консолидации как принципе демократизации и консолидированной демократии. Названы факторы, влияющие на процесс демократизации, а также обозначены некоторые проблемы, которые возникают на пути демократизации общества в Украине. Доказано, что с целью демократизации украинского общества целесообразно сформировать четкие нормы справедливости, такие как: создание самими гражданами гражданского общества, исключение государства из частной сферы интересов, обеспечение власти закона, гражданской инициативы и прав человека, соблюдение принципа консенсуса в обществе.

Ключевые слова: демократия, демократизация, принципы, принцип справедливости, принцип консолидации, проблемы демократизации общества.

Постановка проблеми. Сьогодні особливої актуальності набуває активізація процесів демократизації України у зв'язку з ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом в Європейському Союзі. Такими вимогами є відповідність Копенгагенським критеріям – параметрам, яким мають відповідати держави – члени Європейського Союзу.

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020”, схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [5], визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних умов становлення та розвитку України.

При цьому євроінтеграція стане можливою лише за умов демократизації українського суспільства, дотримання європейських ціннісних засад розвитку. Отже, демократизація українського суспільства вимагає теоретичного осмислення концептуальних основ демократії, процесів демократизації та визначення проблемних питань на цьому шляху.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що для дослідження концептуальних основ демократії, демократизації, демократичного врядування важливими є праці Р.Войтович, А.Колодій, В.Ребкала, В.Козакова, Л.Лясоти, О.Радченка, Ю.Шарова та інших науковців, які розглядають різні аспекти демократії та демократизації державного управління.

Серед **невирішених повністю частин загальної проблеми** становлення демократії в Україні сьогодні актуальною є проблема визначення основ та шляхів демократизації суспільства, запровадження демократичного врядування.

Тому **метою цієї статті** є визначення концептуальних основ демократизації українського суспільства та проблемних питань їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Демократія – одне з найбільш широкочисливих і водночас багатозначних понять сьогодення. Розуміння демократії залежить від епохи і країни, історичної традиції й культури народу, теоретико-методологічного підґрунтя та аналітичного інструментарію дослідників.

У сучасних умовах демократія функціонує в двох формах: 1) як суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадських справ шляхом досягнення згоди (консенсусу) або шляхом голосування, тобто визначення волі більшості; 2) як форма держави в сукупності таких її складових, як модель (форма) врядування, політичний режим і, частково, державно-територіальний устрій [2, с. 141–145].

У першому випадку маємо справу з розвитком традиції античної прямої демократії та національних ранніх форм самоврядування, що застосовується до невеликих територіальних одиниць або в межах певних добровільних об'єднань чи провтілення принципів і механізмів представницького врядування, яке ґрунтується на цінностях, що виникли в межах традиції ліберальної політичної думки XVI–XVIII ст. і зусиллями мислителів XIX–XX ст. розвинулись у концепцію (ідеал) ліберальної представницької демократії. Ця модель демократії надає однаково важливого значення захисту прав і свобод особи, інституційним механізмам конституційного врядування та верховенству права, а також передбачає залученість громадян до участі в політичному процесі.

У найширшому значенні демократію розглядають як спосіб ведення суспільних справ і систему взаємовідносин у суспільстві загалом: від функціонування центральних владних інституцій та їх

взаємовідносин із суспільством до так званої повсякденної демократії, що виявляється у стосунках між людьми і залежить винятково від їхньої культури. Одним із найпоширеніших принципів прийняття рішень за демократії є принцип більшості, який інколи вважають критерієм демократичності. Однак поряд із цим принципом має діяти принцип консенсусу (загальної згоди), який ще більш демократичний, але застосування його на практиці викликає значні труднощі.

Зауважимо, що певна частина дослідників відштовхується від буквального значення терміна і трактує демократію як державний лад, що заснований на принципах народовладдя і гарантує участь громадян у вирішенні державних справ (концепція учасницької демократії). Інші ж наполягають, що ситуація, коли народ сам здійснює над собою владу – нереальна, а тому уявлення про демократію як народовладдя потрібно співвідносити з його практично можливим й ефективним утіленням у житті. Демократія – це лише інструмент безкровної зміни влади і виправлення помилок поганих правителів, а її серцевина – це правління закону (концепція процедурної, елітарної демократії).

Поряд із названими значний вплив справляють концепції плюралістичної, дорадчої (деліберативної) демократії. Існують також різноманітні ідеологічні доктрини демократії, які загалом узгоджуються з ліберально-демократичним ідеалом, але акцентують увагу на його певних аспектах. Політики намагаються використати ці доктрини під час розгортання рухів ліберально-демократичного, національно-демократичного, християнсько-демократичного, соціально-демократичного спрямування, які мають своє бачення демократичного ладу. Тому так важко дати загальне визначення демократії. Завжди виникає потреба уточнити, про яку саме демократію йдеться: класичну чи сучасну, пряму чи представницьку, учасницьку чи елітарну, сталу (консолідовану) чи таку, що тільки починає утверджуватись і має на собі значні відбитки авторитарного минулого, які вона намагається подолати [2, с. 141–145].

Зокрема, плюралістична демократія базується на різноманітті суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних, релігійних, групових, територіальних тощо) і форм їхнього вираження (політичних партій, асоціацій та об'єднань, суспільних рухів, цивільних ініціатив тощо). Її прихильники вважають невиправданими претензії якої-небудь однієї еліти на представництво інтересів усього суспільства. Поділяючи основні інституціональні характеристики ліберальної демократії, плюралісти проте роблять головний акцент

не на індивідів, а на численні зацікавлені групи, кожна з яких прагне вплинути на процес прийняття рішень. Переваги плюралістичної демократії: жодна з груп сучасного західного суспільства не здатна монополізувати владу й приймати рішення, не опираючись на підтримку інших суспільних асоціацій; об'єднавшись, незадоволені групи можуть блокувати рішення, виступаючи тим самим найважливішою соціальною протигагою, що стримує тенденції до монополізації влади; у результаті складної конкурентної взаємодії на основі політичних блоків і компромісів у державних рішеннях установлюється динамічний баланс, рівновага групових інтересів. Серед недоліків плюралістичної демократії називають: перебільшення групової ідентифікації населення, участі громадян у групах інтересів; ігнорування або недостатній облік нерівності політичного впливу різних суспільних груп і насамперед пріоритетного впливу на владу бізнесу, бюрократії, профспілок, військово-промислового комплексу [3].

Слід зазначити, що консолідована демократія – це політичний режим, за якого демократія як складна система інститутів, правил, а також зразків стимулів і гальмування постає “єдино визнаним типом гри” [1]. Шлях до консолідованої демократії залежить від стратегії розвитку структурних і процедурних факторів демократизації країни. До основних типів структурних передумов демократизації відносять: по-перше, формування національної єдності й відповідної ідентичності; по-друге, досягнення відносно високого рівня економічного розвитку; по-третє, поширення культурних норм і цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів, довіру до ключових політичних інститутів, міжособистісну довіру, почуття громадянського обов'язку тощо; по-четверте, ефективну державну владу [4, с. 68].

Незважаючи на основну спільність із класичною ліберальною державою, сучасна демократія істотно відрізняється від неї. Її головні особливості визначаються тим, що вона будується на синтезі різних ідей, концепцій і форм організації, намагається сполучити традиційні ліберальні цінності з ідеями, запозиченими від соціалістичного, християнського, комуністичного та іншого рухів, урховує нові реалії постіндустріального суспільства.

Зовнішні формально-правові ознаки демократії: суверенітет народу, влада більшості за умов збереження прав меншості й гарантій дотримання прав людини. Більш того, зазначені характеристики все частіше підміняються досить спрощеною установкою на регулярні демократичні вільні вибори за участю необмеженої кількості партій. З

теорій транзитології відомо, що за таких умов демократія радше встановлюється радикальними (навіть авторитарними – згадаймо Ф.Рузвельта) методами, ніж суто демократичними процедурами на кшталт дострокових виборів [1].

Слід зауважити, що демократизація як процес становлення (поступового утвердження) принципів демократії в країні, послідовне формування та розвиток демократичного ладу [2, с. 128–130] може мати успіхи і невдачі, які залежать від низки умов, спричинених об'єктивними й суб'єктивними, внутрішніми та зовнішніми чинниками.

До об'єктивних внутрішніх належать такі чинники, як: зростання економічного потенціалу країн і рівня добробуту; панування приватної власності та ринкових відносин; правові відносини і громадянське суспільство; певний (достатньо високий) рівень освіти, загальної та політико-правової культури, а також особливості історичної культурної традиції, яка в одних країнах більше, а в інших – менше прихильна до демократії. Суб'єктивні внутрішні передумови – це, зокрема, якісні характеристики та поведінка політичних еліт: рівень культури, освіченості, ціннісні орієнтації, їхня здатність (або нездатність) формувати адекватні стратегії в процесі демократизації [2, с. 128–130].

До зовнішніх передумов відносять впливи геополітичного становища країни, боротьби за вплив на неї глобальних політичних гравців, загальні тенденції світового розвитку, ситуації в інших – близьких і далеких країнах, що можуть мати “демонстраційний ефект”, коли одні країни починають брати приклад з інших. Це притаманно не лише сучасній ері глобалізації, а й попереднім періодам в історії людства [2, с. 128–130].

Демократизація політико-адміністративних відносин може розглядатися і як удосконалення певного інформаційного процесу, яка включає до свого складу такі елементи: видання політичним керівництвом нормативно-правового або організаційно-розпорядчого документа чи усного звернення – прийняття та осмислення органом державного управління або державним службовцем зазначеного документа – видання відповідних адміністративних документів чи усних розпоряджень – кінцеве виконання (чи невиконання) – результат – відстежування політичним керівництвом результатів виконання і вжиття корекційних чи санкціонуючих заходів [1].

У результаті бурхливого розвитку сучасних глобальних інформаційно-комунікаційних технологій в Україні формується так зване мережеве суспільство, яке є демократичною умовою впровадження постмодерністської методології суспільного розви-

тку, яка, безумовно, змінює політичну картину світу. У віртуальному інформаційному просторі будь-яке явище стає багато контекстним, у результаті чого стає відчутним розрив між політикою реальною, об'єктивною та політикою інформаційного втручання (віртуальною), що призводить до кризи легітимності традиційних інститутів політичної влади. Крім того, негативним виявом сьогодення є непрофесійність дискусій на різних каналах телебачення (дискусія як вияв ліберальності є позитивом, який повністю нівелюється непрофесійністю промовців – “експертів”). У результаті цього політичний простір формується за принципами, які диктуються законами інформаційної революції. Це є виявом тенденції “глобалізованої інформаційної демократії”. Адже парадокс сучасного розвитку інформаційного суспільства саме й полягає в тому, що чим сучаснішим стає суспільство, тим більше значення в ньому приділяється не інститутам і нормам, а власне дійовим особам та їх іміджу на віртуальній політичній арені. Необхідно наголосити, що інформаційна революція, використовуючи інформаційний простір, миттєво переводить нову інформацію у сферу політичних дій. Відповідно до цього доступ до нової інформації стає важливим ресурсом політичної влади, який не завжди приводить до демократизації управлінських процесів, оскільки не виключає різних форм інформаційної маніпуляції.

Певна невизначеність спостерігається й у громадській думці, яка неоднозначно, у свою чергу, позначається на процесах демократизації управлінської системи в Україні. Зокрема, на місцевих виборах 2015 р. відмічено низьку явку громадян (зневіра свідомих громадян, байдужість до самого інституту виборів тощо). Крім того, фактично все частіше спостерігається поділ суспільства громадянами на цивілізоване і нецивілізоване (хоча він і є умовним). Останні ж визнають потребу реальної зміни типу суспільного розвитку, утвердження нових цінностей та культурно-цивілізаційних установок виходячи із чітко заданих світовою спільнотою критеріїв.

Достатньо важливою проблемою для українського суспільства в умовах глобалізації залишається відродження нормативної теорії справедливості як необхідної умови демократизації управлінської та політичної систем. Це, у свою чергу, породжує широкий теоретичний дискурс для з'ясування сутності політичної взаємодії у сучасній Україні. Справедливість є одним зі складових елементів, точніше рівнів суспільного ідеалу, поряд з ефективністю, стабільністю та координацією. Слід зазначити, що принципи справедливості встановлюють загальну схему взаємодії громадян на засадах права, обов'язку, свободи,

можливості, чеснот та ін. Виходячи з того, що в будь-якому суспільстві існує більш-менш загальноновизнана система принципів справедливості, які регулюють його діяльність на всіх рівнях організації, необхідним є гармонійне поєднання свободи та рівності в суспільстві між громадянами, а також наявність сукупності моральних засад суспільного устрою, базових принципів соціальної будови як вищої форми легітимації суспільних інститутів, чим і є справедливість. Проте в Україні на сьогодні склалася така ситуація: політичні партії фактично не мають обов'язків перед народом; народ, у переважній більшості, сильно збіднів. Чи справедливим за таких умов буде фінансування партій із державного бюджету, за яке проголосували народні депутати України в жовтні 2015 р.?

Одна із проблем на шляху демократизації суспільства, яка виникає в Україні у разі застосування теорії справедливості до сучасної державно-управлінської дійсності, полягає у складності визначити сам тип суспільства, яке ми хочемо збудувати. При цьому слід пам'ятати, що сучасна теорія справедливості на Заході сповідує загальний принцип справедливості постіндустріального суспільства, який передбачає, що політична рівність (рівність усіх у свободі) є основним принципом організації та функціонування основних суспільних інститутів. Ця теорія сформувалася в результаті трансформації західного традиційного ієрархічного суспільства, відповідно до чого ієрархічна справедливість призвела до утвердження нерівності статусів окремих індивідів та прошарків, але ця нерівність визнається як моральне виправдання, оскільки відображає різний ступінь служіння громадян найвищій меті даного суспільства, за умови, якщо така чітко сформульована [1].

Список використаних джерел

1. Демократизація державного управління : навч.-метод. матеріали / уклад. : В. А. Гошовська, Р. В. Войтович. – Київ : НАДУ, 2009. – 106 с.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. – Т. 8 : Публічне врядування. – Київ : НАДУ, 2011. – 630 с.
3. Історія вчень про державу і право : курс лекцій. – Харків : ТОВ "Одіссей", 2008. – 187 с.
4. Лясота Л. Шлях до консолідованої демократії [Електронний ресурс] / Л. Лясота // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – 2006. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/01-7.pdf.
5. Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020" [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

За відсутності в українському суспільстві принципового консенсусу щодо фундаментальних цінностей загальної справедливості виникає конфлікт фундаментальних принципів справедливості, унаслідок чого в суспільстві відбувається розкол, який є результатом неоднозначного уявлення громадян про справедливість. Це дає всі підстави стверджувати, що українське суспільство є ієрархічним суспільством, для якого характерними лишаються такі ознаки: відсутність розподілу моральних обов'язків для всіх (оскільки є групи, які користуються численними привілеями, не маючи обов'язків); урахування інтересів не всіх громадян, а тільки вибраних; необґрунтованість пріоритету інтересів одних груп громадськості над іншими; відсутність загальновідомої та загальноновизнаної концепції справедливості; відсутність належних технологій легітимності влади.

Висновки. Таким чином, на шляху демократизації українського суспільства з метою забезпечення, насамперед, демократизації державно-управлінської системи в Україні доцільно сформулювати чіткі норми справедливості, такі як: творення самими громадянами громадянського суспільства, виключення держави з приватної сфери інтересів, забезпечення влади закону, громадянської ініціативи та прав людини. Водночас зростає значущість дотримання принципу консенсусу (загальної згоди) в суспільстві. Це основні критерії, за якими розвивається західна цивілізація і вони цілком можуть бути адаптованими до вітчизняних реалій.

У перспективі подальші дослідження в цьому напрямі мають стосуватися визначення основних принципів демократизації сучасного українського суспільства та механізмів їх застосування.

References

1. Demokratyzatsiya derzhavnoho upravlinnya: navchal'no-metodychni materialy / Ukladachi: V. A. Hoshov's'ka, R. V. Voytovych. K. : NADU pry Prezydentovi Ukrainy. – 2009. – 106 s.
2. Entsiklopediya derzhavnoho upravlinnya : dovidk. vyd. U8t. – T.8. Publichnevryaduvannya. – K. : NADU, 2011. – 630 s.
3. Istoriya vchen' pro derzhavu i pravo : Kurs lektsiy. – Kh. : TOV "Odissey", 2008. – 187 s.
4. Lyasota L. Shlyakh do konsolidovanoyi demokratiyi // Ukrayina: Stratehichni priorytety. Analitychni otsinky – 2006. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/01-7.pdf
5. Pro Stratehiyu staloho rozvytku "Ukrayina – 2020" : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnya 2015 roku #5/2015 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>